

Oranjerellen en vrijkorpsen in de residentie 1782-1787

F.J. Bos en K.H. Rademaker

men zal, doen uw Paruyken swayen,
om dat ghy hem soo laat, versmaayen
en hem wilt hebben, an een kant,
om niet te zyn, den Heer van 't Lant

gysult nog in uw broeken schyten
wanneer wij onse pligt sullen kwyten
want kunnen toonen met der daat
dat Willem is den trouwsten maat

Aldus de hartekreet van een Haagse orangist in een schotschrift dat in de nacht van 29 op 30 december 1782 aan een boom van het Voorhout was geplakt.¹ Een groot gedeelte van de Haagse bevolking was economisch afhankelijk van leveringen aan het stadhoudelijk hof. Het ging daarbij vooral om kleine middenstanders, die afhankelijk van hun opdrachten vlak onder of boven het bestaansminimum zaten. Toen stadhouder Willem V in 1785 verjaagd werd, liepen de inkomsten danig terug. De laagste bevolkingsgroepen verwachtten uit een natuurlijke afkeer van de heersende regentenelite steun bij de Oranjestadhouder. Een veel kleiner gedeelte van de 40.000 Hagenaars had zich aan de zijde van de Staten van Holland geschaard. Een groep burgers die zich evenals de regenten van de Oranjeprins afgekeerd hadden en zich met de ere naam patriotten tooiden. In het tweede

gedeelte van dit artikel zal de sociale herkomst van deze groep behandeld worden.

In Utrecht, Overijssel en Gelderland kwamen brede lagen van de bevolking in openlijk verzet tegen de - vanwege de in 1747 herstelde regeringsreglementen - door de stadhouder benoemde regenten. In veel gevallen nam de strijd daar een radicale wending toen de van Oranje afhankelijke regenten hun broodheer bleven steunen en boven-

aan het Oranjehuis en de status quo betekende in hun geval de ondergang.

In het gewest Holland was het stedelijk patriciaat reeds twee eeuwen de opponent van de Oranjes. Het deelde de in het begin van de jaren 1780 ontstane kritiek van de burgerpatriotten op stadhouder Willem V dan ook volledig. Beide groepen uitten een verlangen naar politieke verandering dat zich laat verklaren door de haperende constitutie maar misschien nog wel het duidelijkst door de dramatische gevolgen van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) voor de handel en nijverheid. Zeker in het handelsgebied Holland was de economie bijna geheel lamgelegd. Regenten en burgers verenigden zich in een gefrustreerd verlangen naar de economische en politieke bloei van de voorbije zeventiende eeuw en reageerden zich af op de figuur van Willem V, de verpersoonlijking van alles wat er misgegaan was.

Een democratisch verlangen, dat de burgerpatriotten in Amsterdam en Utrecht wel kenmerkte is in Den Haag nauwelijks terug te vinden. De felle geesten uit de politiek onmondige bovenlaag van de Haagse bevolking zullen evenals hun partijgenoten in de provincie naar meer invloed op het regentenbestuur verlangd hebben. De dominantie van de zittende oligarchie was in Den Haag echter te groot. Het eeuwenoude ontzag voor de machtige aristocraten en de dreiging van militair ingrijpen door het Haags garnizoen, dat vanaf september 1785 onder bevel van de Staten stond, maakten het de burgers onmogelijk met kracht op te treden. De angst voor het garnizoen zal ook de Oranjegezinde schutterij en de voorzichtige Haagse stadsbestuurders van roekeloze acties weerhouden hebben.

De meeste pro-Oranje acties zijn de moeite van het vermelden niet waard. Het waren uitingen van lokale heethoofden, meestal uit de onderste lagen van de Haagse samenleving, die hun emoties niet meer de baas konden. Hun afschuw van de overheersende en uitbuitende regentenklasse, die zich zo duidelijk tegen het Oranjehof afzette, wekte vanaf 1781 in steeds heviger mate wrevel op. Meestal uitte de agressie zich in scheldkannonades in de richting van de patriotten die, trots op hun overtuiging, hun politieke stellingname niet onder stoelen of banken staken. Zij werden uitgemaakt voor 'weegluizen'-waarschijnlijk een verbastering van wandluis, een bloedzuigend insect-

en 'kezen' - naar de pensionaris van Dordrecht en patriottenvoorman in de Staten van Holland Cornelis de Gijsselaar en naar de keffende keeshonden.²

Af en toe raakte men ook slaags. De drie rellen die besproken zullen worden, zijn gekozen omdat deze in tegenstelling tot talloze andere Oranjegezinde uitingen in de gehele Republiek bekend werden. De couranten schreven erover, de patriottische pers overtrok de betekenis ervan en zoals dat in tijden van polarisatie gaat, had de stigmatiserende werking ook landelijke gevolgen.

Het is opvallend dat de oprichting van vrijkorpsen in de loop van 1783 verbonden is met de eerste Haagse oranjerel aan het einde van 1782. Het tweede opstootje werd in 1785 veroorzaakt door het aanstootgevende gedrag van een aantal vrijkorporisten. In het derde Haagse incident, dat in 1786 grote aandacht trok, werd de hoofdrol gespeeld door een van de leden van het Oranjevrijkorps.

In deel I, III en IV van dit artikel zullen de rellen en de rol van de vrijkorpsen beschreven worden. Het tweede deel zal de organisatie van de twee Haagse vrijkorpsen belichten - een aspect waarnaar nooit eerder serieus onderzoek gedaan werd. Een blik op de sociale stratificatie van de leden van het patriottisch en Oranjegezin vrijkorps geeft een voorzichtig antwoord op de vraag wat de samenstelling van de politiek actieve burgerij in Den Haag was.

Een en ander past in de traditie van de lokale geschiedschrijving die in de exemplarische benadering enige nuance kan aanbrengen in het nog lang niet volledig ingekleurde plaatje van de patriottentijd.

I Sint nicolaaspretjen (6 december 1782)

In de bijna rimpelloze vijver van het achttiende eeuwse Haagse leven trok iedere golf grote aandacht. De gewelddadigheden op Sint-Nicolaasavond haalden zelfs de landelijke pers. Wat was er nu eigenlijk precies gebeurd?

Oranjegezinde Hagenaars ergerden zich in toenemende mate aan de steeds heftiger wordende aanvallen op de stadhouder. In het beruchte pamflet 'Aan 't volk van Nederland' - in september 1781 anoniem geschreven door de patriottenvoorman J.D. baron van der Capellen

tot den Pol - werd Willem V voor het eerst openlijk gebruikt als kop van Jut. Na het verschijnen van dit schotschrift zou de politieke en economische onvrede zich in toenemende mate op de figuur van de stadhouder afreageren. Vanzelfsprekend wist iedereen van de nauwe banden van de Oranjes met het Engelse koningshuis. Willems moeder was een Engelse en hij zelf was bovendien met een Pruisische prinses getrouwd; Engeland en Pruisen waren sinds het 'Renversement des alliances' in 1756 bondgenoten. Kon zo'n man, die bovendien bekend stond om zijn gebrek aan doortastendheid en geadviseerd werd door de pro-Engelse Hertog van Brunswijk, een betrouwbaar admiraal-generaal van 's landsmarine zijn?

Om de prins een hart onder de riem te steken en ook eens een ander geluid te laten horen, stelde een aantal Hagenaars een dankadres op. Een vorm van vrije meningsuiting die sinds de stroom van verzoekschriften om erkenning van de Verenigde Staten van Amerika in maart 1782 gemeengoed geworden was. Als initiatiefnemer verdacht de Haagse magistraat de fel Oranjegezinde uitgever en courantier Pierre Gosse. Drie handlangers hadden vanaf 2 december 1782 met het geschrift langs de deuren geleurd en het in de Haagse Courant laten vermelden. Diverse bedrijven werden geprest om het personeel te laten tekenen. 'Vooral die lieden welke enige leverancie aan het hof hebben, welke de tekening uit hoofde hunner leverantje niet hebben durven weigeren'.³ In de oude Doelen waar het dankadres ter ondertekening lag, schonk de kastelein een gratis borrel in ruil voor een handtekening. Wie dat betaalde is nooit bekend geworden maar de Haagse geschiedschrijver J. Smit suggereerde in de jaren-1910 dat de Haagse baljuw W.J.T. van der Does of de thesaurier van de prins H. Reigersman daar achter zat.⁴

Het adres werd ook aan de Haagse burgemeester en kolonel van de schutterij J. Slicher aangeboden maar deze weigerde omdat hij vreesde dat de machtige tegenstanders van de prins er aanstoot aan zouden nemen. De inhoud loog er ook niet om: 'Dat die toomloze lasterzugt en ongehoorde licentie eenige ontaarde ingezetenen en oproermaakkers zoo verre is gegaan, dat men zich niet ontzien heeft, om den goeden naam en reputatie van Uwe Doorl. Hoogheid, zelfs bij verscheiden fameuze libellen en lasterschriften, zoo onrechtvaardig

als straffeloos te bezwalken en Hoogstdenzelven op de schandelijkste wijze ten toon te stellen als een verrader van 't Vaderland en de oorzaak deszelfs tegenwoordige rampen'.⁵

Vrijdagmiddag 6 december kaartte Slicher het aan bij zijn medestadsbestuurders. Op dezelfde vergadering bracht de door de stadhouder benoemde baljuw Van der Droes een bericht van de prins, die zich wel geveleid voelde maar deze sympathiebetuiging eveneens gevaarlijk vond en onrust wilde voorkomen. De stadsbestuurders stonden voor een dilemma; ze wilden de machtige anti-Oranje Staten van Holland niet tegen zich in het harnas jagen, maar het idee van een dankadres wilden ze vanwege de prins en de invloedrijke Oranjegezinde baljuw Van der Does niet geheel verlaten. Het circulerende dankadres werd verboden en staande de vergadering liet een gerechtsdienaar de handtekeningenlijsten in beslag nemen. Slicher kreeg de opdracht om een nieuw, veel gematigder dankadres op te stellen. Dit zogenaamde 'schuttersadres' - ongeveer 1100 schutters ondertekenden het - werd op 18 december door enige officieren aan de prins overhandigd.⁶

In de loop van die zelfde vrijdagmiddag 6 december werd door het optreden van de gerechtsdienaar onder de Haagse bevolking bekend dat het oorspronkelijke dankadres niet aangeboden zou mogen worden. Dat maakte de woede bij de orangisten nog groter dan deze al was. Vermoedelijk is er wat extra geld gefourneerd en heeft men door kwistig gratis alcoholica te schenken een groep cafébezoekers danig opgehitst. Omstreeks negen uur in de avond toiden deze dronken lieden zich met oranje lappen en begaven zich naar het Buitenhof waar een ordinaire schreeuwpartij begon. Over het aantal betogers is nogal gespeculeerd maar meer dan een zestigtal zullen het niet geweest zijn.⁷ Hun activiteiten maakten echter wel grote indruk. Pistolen werden in de lucht afgeschoten, er knalde vuurwerk, een officier van de Buitenhofwacht werd gedwongen de zwarte garnizoenskokarde te vervangen door een Oranje exemplaar en men slingerde een bode van de gehate Dordrechtse statenleden enige bedreigingen naar het hoofd. Daarna trokken ze naar het huis van de Haagse baljuw Van der Does om zijn Oranjegezindheid te prijzen en naar dat van de griffier van het Hof van Holland H. Fagel om hem te bespotten. Hoofddoel was echter het huis van de raadpensionaris P. van Bleiswijk op de hoek

van de Herengracht en de Zwarte Weg. Daar werd enige malen 'rigoureuuselijk' aan de bel getrokken zodat de bewoners zich angstig in het achterhuis verscholen. Gelukkig kwam een van de personeelsleden op het idee om een handvol kleingeld uit het raam te werpen. De woeste menigte stortte zich op de muntstukjes en was tevreden. Zingend trok men weg en nog voor elf uur was het weer rustig op de straat.⁸

De gang van zaken doet vermoeden dat het om een optreden van het Haagse 'grauw' ging, de onderste laag van de maatschappelijke orde die door iedereen veracht werd. In hun half-crimineel bestaan hadden zij niets te verliezen en waren altijd te vinden voor een gratis borrel en een verzetje. Meer dan wat ongecoördineerde uitbundigheid van opgehitst Oranjegezind Haags plebs was het eigenlijk niet geweest maar de herinnering aan de moord op de gebroeders De Witt in 1672 en zeker de plunderingen uit 1747/48 lagen de regenten van de Staten van Holland nog vers in het geheugen. Voor het eerst in de jaren tachtig stuurden de Staten op een openlijke confrontatie met de stadhouder aan. In een speciale vergadering verweten zij de prins dat hij de kapitein van de wacht zou hebben bevolen de vrolijkheid niet te verstoren. En waarom had de Haagse baljuw of de schutterij niet ingegrepen? Het Hof van Holland zou een onderzoek verrichten maar op een van de hoorzittingen deed de prins het gebeuren af met de vergoelijking dat het slechts een 'Sint-Nicolaaspretjen' was geweest. Aan de resultaten van het onderzoek werden geen consequenties verbonden, maar de Haagse stadsbestuurders zaten er lelijk mee in hun maag en zwegen de zaak liever dood. In hun notulen is er dan ook niets van terug te vinden.

II Haagse genootschappen voor de wapenhandel

Vrijkorpsen

Niet iedereen dacht zo licht over het gebeuren als de prins. In de nieuwsbladen die in de jaren-1781/82 als paddestoelen uit de grond waren geschoten, werd het voorval opgeblazen tot enorme proporties. De uiterst felle patriottische *Post van den Neder-Rhyn* spande de

kroon: 'Hoe zeer de landverradende Engelsche Cabaal haar oogmerk in 's Hage heeft gemist, door een schandelijk oproer ... zij woelt egter nog, om deeze haare Godvergeten poging met ijver door te zetten, daar dit haar laatste, hoe wel snoodste toevlucht is ... kan men snooder schepsels vinden, dan zulke eerloozen die niets beogen dan hunne eige welvaart en grootheid?'⁹

Twee maanden eerder in oktober 1782 had het kwartier van Oostergo in de Staten van Friesland een voorstel ingediend ter oprichting van een "Burger-land-militie". Het voorstel werd verdedigd met staatsrechtelijke argumenten uit een in 1774 door Van der Capellen tot den Pol vertaalde brochure van de Engelsman Andrew Fletcher uit 1698. Deze *Staatkundige Verhandeling over de noodzakelijkheid ener welingerichte Burger-land-militie* wees op de wenselijkheid van de uitvoering van artikel VIII uit de Unie van Utrecht, volgens welk artikel alle mannelijke inwoners tussen achttien en zestig jaar voor de landsverdediging konden worden opgeroepen. In het verboden vlugschrift *Aan 't volk van Nederland* had Van der Capellen eveneens opgeroepen tot volksbewapening om de door hem gepropageerde nevenregering van burger-gecommitteerden uit dorpen en steden kracht bij te zetten.¹⁰

Het idee werd toegejuicht door de patriottische pers, die twee argumenten naar voren bracht. Op het staand leger dat onder het opperbevel van de prins de Republiek moest beschermen, mocht en kon men niet vertrouwen. Dat huurleger vormde de enige verdediging tegen een buitenlandse aanval, want van de meeste schutterijen hoefde men niets te verwachten. Voor werkelijke krijgsverrichtingen was een geheel nieuwe organisatievorm nodig. Het kostbare huurleger kon dan meteen afgeschafte worden, terwijl de middelen die daardoor vrijkwamen de marinevloot weer op aanvaardbare sterkte konden brengen. Het gevaar dat de stadhouder het leger zou inzetten om zijn eigen belangen te beschermen was dan ook verdwenen. Het tweede argument betrof de gebeurtenissen in Den Haag en de plunderingen door Oranjegezinden in Rotterdam, vier maanden later. Het was duidelijk dat de openbare orde gemakkelijk verstoord kon worden met niet te overziene gevolgen voor het bezit en leven van de patriotten. Vrijkorpsen konden voorkomen dat zoiets nog eens zou gebeuren.

Hoe effectief de "genootschappen van de wapenhandel" zoals de vrijkorporisten hun sociëteit-achtige organisaties het liefst noemden, konden optreden als het werkelijk op de landsverdediging aankwam, zou blijken toen de Pruisische inval van 1787 moeiteloos een einde maakte aan het glorieuze geparadeer. Toch sloeg het idee in 1783 geweldig aan en zouden de vrijkorpsen uitgroeien tot een belangrijke machtsfactor. De pensionaris van Dordrecht C. de Gijselaar nam ook hier het voortouw. Reeds in januari 1783 riep hij een genootschap voor de wapenhandel in het leven.¹¹ In de loop van 1783 werden, meestal onder leiding van de regenten, in zeker meer dan 20 plaatsen vrijkorpsen opgericht of vormde men de vermolmde schutterijen om tot patriottische burgerkorpsen.

Haagse schutterij

Sedert de Unie van Utrecht uit 1579 waren de schutterijen een geïnstitutionaliseerd onderdeel van het bestuur. Bij dit glorieuze verleden sloot Van der Capellens oproep tot het vormen van burgerkorpsen ter verdediging van de lands- en andere belangen op natuurlijke wijze aan. In tegenstelling tot veel schutterijen was de Haagse een omvangrijk en goed georganiseerd militair lichaam dat uit 1100 man bestond en maandelijks exerceerde. In de achttiende eeuwse genootschaps-traditie waren de Haagse krijgsverrichtingen afgezwakt tot gezellige schietbijeekkomsten met de bijbehorende schuttersmaaltijden en het houden van de jaarlijkse parade waarbij ter ere van de prins op het buitenhof de meibomen werden opgericht.

Ondanks de druk die door de patriotse leden uitgeoefend werd, bracht de krijgsraad - het dagelijks bestuur van de schutterij, dat geheel onder de leiding van de Haagse magistraat stond - slechts enkele kleine veranderingen aan ter verbetering van de uitrusting en organisatie van de schutterij. Op 27 november 1784 kreeg men nieuwe geweren en werd een strakker exercitieschema aangenomen. Pas vanaf 15 juli 1785, toen er twee vrijkorpsen in Den Haag waren opgericht, zou in de plaats van de vrijwillige wekelijkse exercitie één compagnie zich in de diverse bekwaamheden moeten oefenen.

Oranjerellen en vrijkorpsen in de residentie 1782-1787

De politieke overtuiging van de Haagse bevolking weerspiegelde zich in de schuttersgemeenschap. Was de schutterij van oudsher overduidelijk Oranjegezind, toch werd in april 1787 door een 108-tal van de 1100 schutters het verzoek gedaan niet meer met de medeschutters die tevens lid waren van het toen zojuist verboden Oranjevrijkorps wacht te hoeven lopen. Dit verzoek werd afgewezen maar men hield de patriotse schutters die toch bleven weigeren gewoon in dienst. Ze kregen alleen een geldboete en later werden ze alsnog in een andere wacht ingedeeld.¹² Alles om onrust te voorkomen. De Oranjegezindheid bleef de boventoon voeren. Het moest de schutters telkens opnieuw verboden worden Oranjetekenen op hun wapens te dragen. Toch mochten ze in 1786 nog wel hun traditionele Oranje/meibomen planten. Eind juni 1786, tijdens de verwikkelingen rond de aanhouding van de prinses bij Goejanverwellesluis, gaven de Gecommitteerde Raden blijk van hun wantrouwen door de schutterij te bevelen de wapens en patronen in te leveren. Ondanks de veel grotere militaire kracht van het Haags garnizoen vreesden zij een mogelijk optreden van de schutters. In september 1787 mochten ze met de inmiddels teruggekregen wapens hun oude taak weer uitoefenen. Samen met het garnizoen moesten ze de plunderingen van patriotse huizen voorkomen en de rust tijdens de omwenteling handhaven. Een taak waar zij zich bewust niet altijd even goed van kweten.¹³

Oranjevrijkorps

Dit vrijkorps was een kort leven beschoren. Direct na het ontstaan van het patriottisch vrijkorps opgericht door een aantal schutters uit verzet tegen de groeiende patriottenmacht, exerceerden zij in een gehuurde manege in het Voorburchstraatje.¹⁴ Blijkens de inbeslagname van hun ledenadministratie hadden zij een duidelijke organisatiestructuur vastgelegd in een reglement.¹⁵ Vermoedelijk hadden ze evenals hun patriottische tegenhanger een militaire organisatiestructuur met een onderscheid tussen de gewone leden die in competitieverband aan schijfschieten deden en het exerceerwerk voor hun rekening namen en de honoraire leden die het financiële draagvlak vormden en de ceremonie verzorgden. Hun devies luidde: 'Een burger-

hart dat eendragt mint, is staats, stadhouders en stadsgezint'. Hoe ze deze drie partijen gezamenlijk te vriend konden houden, is een raadsel en dat was hun eerste actie in maart 1786 - die tegelijkertijd hun laatste zou zijn - evenzeer. Tijdgenoten twijfelden niet aan kwade opzet en een vastomlijnd plan toen in het voorjaar van 1786 een van de leden, de pruikenmaker François Mourand, op het Binnenhof een incident veroorzaakte dat door de Statenleden als majesteitsschennis zou worden opgevat. Niet alleen Mourand moest voor zijn aanslag boeten, zijn superieuren in het Oranjekorps werden eveneens vervolgd. De twee oprichters J.D. Hess en J.S. Bauer vluchtten naar het buitenland en de kapitein van het korps J.H. Reys werd door Gecommitteerde Raden 'ten eeuwigden dage' uit Den Haag verbannen.¹⁶ Het verbod tot verdere samenkomsten en exercities door de magistraat op 25 maart 1786 gedaan was afdoende om de overige leden de lust tot nieuwe actieste benemen.

Patriottisch vrijkorps

Richtte men reeds in 1783 op diverse plaatsen in de Republiek vrijkorpsen op, in de Residentie wisten de Statenleden en de Haagse magistraten de oprichting onder het motto 'Voor 't Vaderland' tot de eerste helft van 1785 uit te stellen.¹⁷ Zodra de Haagse stadsbestuurders van de oprichting door een aantal burgers, schutters en suppoosten van het Hof van Holland hoorden, lieten ze een bericht van afkeuring uitgaan. Het Hof van Holland was evenzeer ongerust over mogelijke onrust door het optreden van zo'n korps, en kwam daardoor in conflict met de Gecommitteerde Raden, het dagelijks bestuur van de Staten van Holland, die op 7 juli de Koekamp als openbare exercitieplaats hadden aangewezen. De rechters uit het Hof zetten een jaar later de bezwaren nog eens uiteen. Ten eerste was er thans geen buitenlandse vijand te duchten en kon de schutterij best alleen de mogelijke 'muitzucht' van het volk beteugelen. Ten tweede zou het optreden van dit korps de openbare orde in Den Haag kunnen verstoren. De derde en belangrijkste reden om deze lieden te wantrouwen was de twijfel die men had aan hun politieke trouw. Zij betuigden nu wel eeuwige gehoorzaamheid aan de soeverein, maar zag men in andere steden niet ook

reeds een gevaarlijke democratische tendens in dit soort gewapende genootschappen? De Gecommitteerde Raden wilden echter niet luisteren en adviseerden de Staten van Holland dit soort vrijkorpsen hun steun te geven. De heren hoogmogenden bekrachtigden dat advies in een resolutie van 7 september 1786.¹⁸

Een paar weken eerder was een aantal leden naar Hattem vertrokken om daar hun militaire vaardigheden in praktijk te kunnen brengen tegen de troepen van de Oranjetiran.¹⁹ Veel hielp het niet, want nog voor de te hulp gesnelde Hagenaars arriveerden, maakten stadhoudelijke troepen een verwoestend einde aan de patriottische heerschappij in dit Gelderse plaatsje. Het gevolg was dat de Staten van Holland uit veiligheidsoverwegingen een militair kordon aan de oostelijke provinciegrens wilden leggen. De Hollandse Waterlinie zou bij een eventuele aanval van Oranje haar diensten moeten bewijzen. Een veertig man sterke Haagse compagnie onder leiding van kapitein-luitenant A. Hartevelt trok naar Utrecht om in dienst van de regenten de vesting Holland te beschermen.²⁰

Eindelijk had het patriottische vrijkorps 'Voor 't Vaderland' de erkenning waar het zo lang om gezeurd had. De wekelijkse exercities, die in de winter plaats vonden in een pand aan het Westeinde, konden voortaan zonder angst voor inbeslagname van de wapens gehouden worden en men stelde nu ook een officieel reglement op. En wat nog belangrijker was, bij een openbare exercitie kon het nu op de steun van de soeverein rekenen. Dat was wel nodig want de leden van het korps werden in de zomer van 1786 diverse malen belaagd door Oranjegezinde Hagenaars. Op 21 september 1786 werd een nieuw vaandel aangeboden, de eed afgenomen en werden verheven gedichten gedeclameerd. De exercerende leden paradeerden in 5 compagnieën, gekleed in blauwe rokken, witte kamizolen, zwarte broeken en witte kousen voor het oog van honderden Hagenaars, die nu niets durfden te ondernemen. Trots stak de vrijkorpsdirectie de Bataafse vrijheidshoed op een speer in de hoogte en gaf toespraken met een licht democratische toon; 'Braave Vrijheids-zoonen' stonden op tegen de 'vertrappers der geheiligde Burgerrechten', 'waar gij uw zegevaan laat waaijen, daar beeft de Dwing'land, daar verbleekt de Aristocraat'.²¹ Het korpsreglement was eveneens democratisch. Ieder lid kon de directie ver-

plichten een bepaald voorstel in stemming te brengen dat door een meerderheidsbesluit aangenomen of verworpen werd. Slechts bij stakende stemmen gaven de directiestemmen de doorslag.

Duidelijke democratische verlangens kwamen onder invloed van de andere provincies op de nationale vergaderingen van vrijkorporisten naar voren. Op de derde bijeenkomst in augustus 1786, waar evenals op alle andere ontmoetingen ook het Haagse korps vertegenwoordigd was, kwam het voor het eerst tot de formulering van nationale politieke doelen. In de gedachte van de trias politica wilde een aantal landelijke vertegenwoordigers van vrijkorpsen de onderdrukking door de stadhouder onmogelijk maken en tegelijkertijd de greep van de aristocraten op de volksmacht beperken. De burgerij - niet het lagere volk - moest op deze wijze alle misbruiken uitbannen.²² Helaas vormden de provinciale stemverhoudingen, die de besluitvorming van de Staten-Generaal zo vaak verlamd hadden, ook hier een levensgroot probleem. De Hollanders besloten daarom een maand later apart bijeen te komen te Leiden waar zij onder de knoet van de regenten een puur anti-stadhouderlijke houding aannamen.²³

De Pruisische inval van 1787 maakte moeiteloos een einde aan politiek debat en glorieus geparadeer. Nog voor de komst van Pruisische soldaten in de residentie lieten de Haagse patriotten meer dan 200 van hun huizen zonder slag of stoot door het Oranjegezinde grauw plunderen en leverden zij hun wapens gedwee in. Kort daarna werden alle vrijkorpsen door een resolutie van de Staten-Generaal verboden.

Sociale herkomst

Over de aantallen Hagenaars die met de twee kampen sympathiseerden, kunnen niet meer dan wat vermoedens worden geuit. De indruk ontstaat dat de meerderheid van de Haagse bevolking en in ieder geval de laagste bevolkingsgroepen fel Oranjegezind waren. Ondanks de openlijke steun die zij kregen, lieten de patriotten, behalve in vrijkorpsverband, nauwelijks in het openbaar van zich horen. Zij hoefden zich natuurlijk ook niet te verzetten want zij hadden de geest van de tijd mee, maar men kan zich toch niet aan de indruk

Oranjerellen en vrijkorpsen in de residentie 1782-1787

onttrekken dat zij in de residentie zwaar in de minderheid waren en de intimidatie door Oranjegezinden vreesden.

Met behulp van de beroepenvermelding op de naamlijsten van het Oranje- en het patriottisch vrijkorps kan een goede indruk van de sociale herkomst van de leden gegeven worden. Over dissenters, die vaak een vooraanstaande rol in de patriottische vrijkorpsen speelden, staat niets in deze lijsten vermeld.²⁴

Beroepssector	exercerende/honoraire leden				exercerende + honoraire leden in %	
	Oranjekorps		patriottisch korps		Oranjekorps	patriottisch korps
	ex.	ho.	ex.	ho.		
ambachten en nijverheid	96	4	75	35	41.5	29.4
kleine handel	56	8	31	34	26.5	17.5
kantoor en ambtenaren	-	18	12	52	7.5	17.2
vrije beroepen	-	5	10	23	2.1	8.9
overigen	22	6	12	21	11.6	8.6
onbekend	15	11	32	37	10.8	18.5
totaal	189 +	52	172 +	202	100%	100%
	= 241		= 374			

De beroepsgroepen zijn niet geheel sluitend te formuleren en van sommige beroepen is niet duidelijk in welke groep ze geplaatst dienen te worden. Toch is door bovenstaande indeling een duidelijk en voor de beroepsverdeling redelijk representatief overzicht ontstaan.

Onder 'ambachten en nijverheid' worden bijvoorbeeld bakker, kleermaker, timmerman, smid etc. verstaan. Onder 'kleine handel' vallen de boek- en tabaksverkoper, kastelein en de kapper/pruikenmaker. De categorie 'kantoor en ambtenaren' bevat onder andere de klerk, bode, secretaris etc.. In de 'vrije beroepen' zijn naar moderne maatstaven advocaat, apotheker, notaris, arts etc. ondergebracht. De groep 'overigen' bevat de beroepen die absoluut gezien een te klein aantal vormen om per stuk of in procenten te worden omgerekend. Alle personen waarvan het beroep niet te interpreteren viel of niet vermeld was, vinden een plaats onder 'onbekend'.

In beide korpsen vindt men leden uit de diverse sociale klassen. De twee laagste klassen 'ambachten en nijverheid' en 'kleine handel' hebben een duidelijk ruimere vertegenwoordiging in het Oranjevrijkorps terwijl de twee hoogste klassen uit het onderzoek 'kantoor en ambtenaren' en 'vrije beroepen' beduidend sterker aanwezig zijn in het patriottisch korps. Dit verschil in sociale herkomst bevestigt het beeld uit de literatuur. Het brengt wel een nuance aan doordat de percentageverschillen tussen de twee politieke groeperingen geen zwart-wit beeld toestaan. Dat het aantal honoraire leden bij het patriottisch vrijkorps veel groter was dan bij het Oranjevrijkorps is eenvoudig te verklaren. Op deze vrij afstandelijke wijze wilde een aantal Hagenaars de trouw aan hun broodheren de Statenleden of hun sympathie aan de vernieuwende gedachten van de patriotten tonen. Toetreden als exercerend lid vergde een zekere mate van persoonlijke inzet, terwijl de hoge honoraire contributie voor de meeste burgers in deze wat welvarender klassen geen probleem vormde. De verdrukte Oranjegezinden liepen door hun lidmaatschap veel meer risico dan hun patriottische collega's en de stap naar actief exerceren is in dat geval een logische omdat het meestal toch al sterk overtuigde en fanatieke aanhangers betrof. Bovendien was het honoraire lidmaatschap velen uit de kleine burgerij te duur.

III Hagenaars slaan erop (4 september 1785)

Na het Sint-Nicolaaspretje van 6 december 1782 kabbelde het bedaarde achttiende eeuwse leven in de Residentie weer bijna drie jaar voort. De spanningen namen wel toe maar de emoties werden uitsluitend in de beslotenheid van koffiehuizen en kaartavondjes geuit. Zelfs een bezoek van de beruchte Kaat Mossel beperkte zich tot een optreden achter gesloten deuren. Diverse malen had deze Rotterdamse visverkoopster in haar geboortestad met krachtig stemgeluid niet alleen verse vis maar ook Oranje aangeprezen. Op 13 juni 1784 bezocht zij een herberg te Den Haag waar zij voor select gezelschap in weinig vleiende bewoordingen de draak stak met de kort daarvoor overleden patriottenvoorman Van der Capellen tot den Pol. Maar tot ongeregelheden kwam het niet.²⁵ De enige openlijke daad van de prinsgezinden was het dragen van de kleur oranje als teken van verzet tegen de gang van zaken in de Republiek en in de stad Den Haag waar de patriotten zich steeds vrijer gingen gedragen. In februari 1785 vaardigden de Staten van Holland dan ook een streng plakkaat uit tegen het dragen van oranje. Direct werd een kruidenier die zijn waren afleverde in oranjegekleurd pakpapier veroordeeld tot een jaar tuchthuis en twee jaar verbanning uit de stad. Maar de overtredingen gingen gewoon door en telkens opnieuw moesten verboden worden uitgevaardigd. De zware straffen schrikten blijkbaar niet voldoende af.²⁶

Op zondag 4 september 1785 kwam het voor het eerst sinds 1782 tot een uitbarsting. De stadhouder hield iedere zondag om 12 uur inspectie van de wacht op het Plein. Als gouverneur van 's-Gravenhage voerde hij het commando over het Haags garnizoen dat op deze zonovergoten dag een bataljon Hollandse en Zwitserse soldaten liet opmarcheren. Vanwege het mooie weer sloegen meer Hagenaars dan gewoonlijk het kleurig schouwspel gade. Tijdens het marcheren klonken tussen de bevelen door nu en dan beschimpingen uit de mond van een zestal vrijkorporisten uit Leiden, Schiedam en Vlaardingen. De prinsgezinden onder het publiek ergerden zich bijzonder aan deze vreemdelingen die met hun uitdagende uniformen liepen te pronken. Dat patriotten uit een andere stad zich bij een gelegenheid als deze vertoonden was al storend, maar dat zij ook nog denigerende op-

merkingen plaatsten aan het adres van de geliefde Oranjestadhouder ging te ver. Plotseling verloor één van de toeschouwers zijn zelfbeheersing en begon te schelden op één van deze twee luidruchtige Leidenaren - studenten naar later zou blijken. Een Leidse collega-vrijkorporist die in Den Haag woonde, voelde zich geroepen om zijn partijgenoot te beschermen en trok heldhaftig zijn degen. Ogenblikkelijk ontstond een vechtpartij waarin een van de heethoofden gewond raakte. Na een achtervolging door de Lange Poten en de Spuistraat wisten de patriotten uiteindelijk een huis van een bevriend vrijkorporist in de Venestraat binnen te vluchten. De scheldwoorden 'weegluis' en 'kees' waren niet van de lucht en het zou nog de gehele dag onrustig blijven. Telkens als de vreemdelingen uit hun tijdelijke schuilplaatsen wilden ontsnappen werden ze beschimpt, achternagezeten en met straatvuil bekogeld. Tot zes maal toe ontladde de ergernis van de afgelopen jaren zich die dag op deze brutale vreemdelingen.

De drossaard van het Hof van Holland verzocht de belaagde patriotten direct na het gebeurde een aanklacht in te dienen. Die reactie was opvallend zodat men wel aan een vooropgezet plan heeft gedacht. Een mogelijkheid die niet uitgesloten mag worden maar feit is dat de Gecommitteerde Raden pas vier dagen later reageerden, terwijl het Haags stadsbestuur wel ogenblikkelijk reageerde om de onrust te beteugelen. Slechts twee van de vele schuldigen zouden worden gegrepen. Eén van hen, een achttienjarige naaister, werd op 25 oktober 1785 door de Haagse rechtbank tot openbare geseling naast het stadhuis en tien jaar verbanning uit Holland veroordeeld omdat zij een van de slachtoffers met diens eigen paraplu op het hoofd had geslagen.²⁷ Een zware straf voor een relatief licht vergrijp waaruit blijkt dat de stedelijke overheid in navolging van de Staten van Holland het gebeuren zeer ernstig nam.

Imperium in imperio

De Oranjegezinde Engelse ambassadeur in Den Haag Sir James Harris voorzag dat de strijd tussen stadhouder en regentenkliek door deze gebeurtenis tot nieuwe hoogte opgezweept zou worden. In zijn correspondentie van maandag 5 september 1785 schrijft hij: 'If His Prussian

Majesty means ever to serve his niece, he must do it now;... The distress and confusion of this country is already at such a height, and increases so fast, that is impossible, as long as things remain as they are, to expect that anything salutary or good can be effected any where.' Hij maakt ook melding van een Frans plan om het garnizoen in te zetten en prinses Wilhelmina te bekleden met 'Un pouvoir qui vaudroit bien celui du Stadthouder.'²⁸ Het starre legaliteitsdenken van de stadhouder en zijn omgeving maakte wilde acties als deze echter onmogelijk. Een doortastend optreden door te dreigen met de inzet van het garnizoen of een aantal arrestaties van vooraanstaande patriotse regenten had een radicale ommekeer in de loop der gebeurtenissen kunnen zijn. Maar niets van dat alles.

Donderdag 8 september 1785 machtigden de Staten van Holland de Gecommitteerde Raden buiten de prins om bevel te geven extra patrouilles, samengesteld uit het Haags garnizoen, door de stad te laten trekken. Ondanks het feit dat de stad al weer drie dagen volkomen rustig was en de Haagse magistraat ook de nodige veiligheidsmaatregelen had genomen, ontboden de Gecommitteerde Raden terstond de kapitein van de Hoofdwacht. Deze kreeg te horen dat bij het vallen der avond tot 's ochtends vroeg ieder uur een patrouille de stad moest doorkruisen.

De kapitein bracht direct daarna de prins op de hoogte van de nieuwe orders. Terstond kreeg Willem V een van zijn befaamde driftbuien. Ogenblikkelijk begaf hij zich naar de vergadering van de Gecommitteerde Raden en eiste intrekking van de orders. De heren achtten zichzelf daartoe niet bevoegd, waarop de stadhouder het bijeenroepen van een Statenvergadering op die zelfde avond eiste.

Een paar uur later wees hij met klem op zijn bevoegdheden en hield de voltallige Statenvergadering voor dat zijn eigen orders overeenkwamen met de later gegeven Statenorders. Hij eindigde zijn relaas met de opmerking dat het de bedoeling van de edele hoogmogenden toch niet kon zijn hem 'te depossedeeren van het commando der Militie'.²⁹

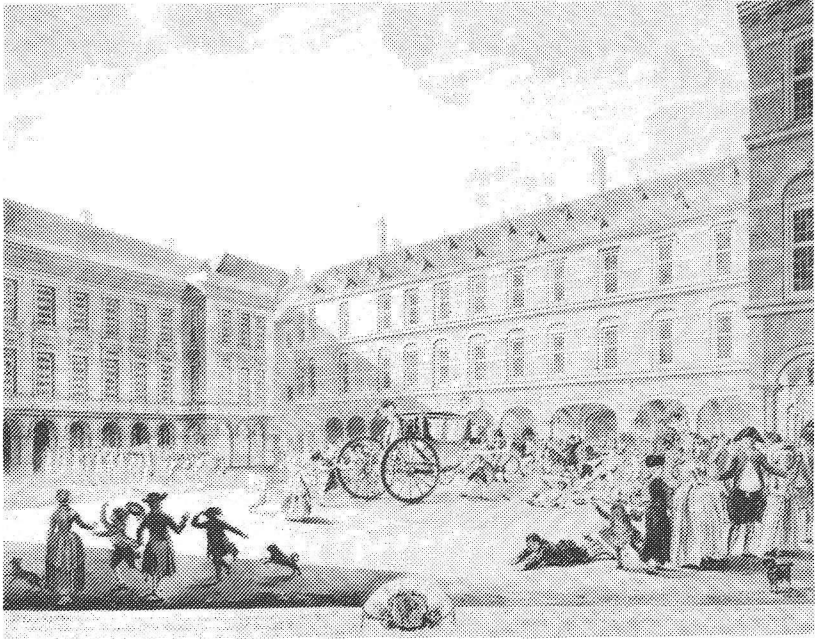
Dat was de bedoeling juist wel, de Staten wilden het machtige instrument in eigen handen zien te krijgen. Ze gaven Willem V geen duimbreed toe en toen hij de vergadering verlaten had bleven ze

onverkort bij hun besluit. Op 4 november 1785 bevestigden ze hun soevereiniteit over die van de prins nog eens in een speciale memorie ondanks het op 18 september 1785 ontvangen verzoek van de Pruisische koning de orders weer in te trekken. Zij voelden behoefte duidelijk aan te geven dat de macht van de prins niet mocht ontaarden in een 'imperium in imperio'.³⁰ Hij was niets meer dan hun dienaar maar omdat ze zijn diensten als bevelhebber van het Staatse leger voorlopig nog niet konden missen, zouden ze hem pas een jaar later, op 22 september 1786, van het commando ontheffen. Willem V wachtte deze beslissing niet eens meer af. Na zijn woedeaanval was hij teruggezakt in een dagenlange lethargie en op 15 september 1785 reisde hij af. Zogenaamd voor troepeninspectie, maar de komende twee jaar zou hij in vrijwillige ballingschap op het verafgelegen paleis het Loo te Apeldoorn of op het Valkhof te Nijmegen doorbrengen.

De patriotten voelden hun macht groeien. Veel stedelijke regeringen bekommerden zich al eerder niet meer om het recht van recommandatie dat de stadhouder in veel provincies bezat. Nu was het prestige van de prins echter zo ver gedaald dat zij zonder gevaar naar eigen inzicht regenten konden benoemen. Voor Oranjegezinde regenten in andere provincies dan Holland betekende dat ook een verzwakking van hun positie ten opzichte van de democratische eisen van de burgerpatriotten in hun stad.

IV Pruikenmaker pleegt majesteitsschennis (16 maart 1786)

Om hun prestige nog eens te benadrukken eigenden de Staten van Holland zich een half jaar na het commando-incident nog een prerogatief van de stadhouder toe. De Stadhouderspoort, tot op de dag van vandaag de enige verbinding tussen Binnen- en Buitenhof, mocht alleen voor de koets van de stadhouder geopend worden zodat deze ongehinderd kon passeren. Voetgangers hadden altijd vrije doorgang. Was het niet logisch dat de heren Hoogmogenden eveneens van deze poort gebruik konden maken? Zij waren immers de ware soeverein en niet de stadhouder. Woensdag 15 maart 1786 werd het gebruik van dit voorrecht door Statenleden in een resolutie vastgelegd.

Op 17 maart 1786 probeerde François Mourand de regenten tegen te houden toen deze gewapend door de Stadhouderspoort reden op het Binnenhof.

(verz. Gemeentearchief's-Gravenhage)

Reeds de volgende dag werden de deuren wagenwijd opengezet. Direct verzamelde zich een morrende menigte Hagenaars, tuk op een relletje. Nu waren de hoge heren toch echt te ver gegaan. In februari 1786 hadden ze het prinselijk wapen van de vaandels en officierskragen der lijfgarde en van de postkoetsen laten verwijderen, een paar weken daarna lieten ze zich het vorstelijk saluut brengen en nu hadden ze weer iets bedacht om de gevluchte stadhouder te onteren.³¹ Die eerste dag gebeurde er echter nog iets.

Vrijdag 16 maart stonden de deuren weer uitnodigend open. Uit de bronnen blijkt dat de heren Statenleden voor de aanvang van de

vergadering de confrontatie met het Oranjevolk niet aangingen, ondanks de aanwezigheid van een Haagse garnizoenscompagnie en een groot aantal Binnenhofwachten onder bevel van de drossaard van het Hof van Holland. Wellicht is er tijdens de Statenvergadering nog eens over gesproken en vastgesteld dat het een schande was dat het prinsgezinde grauw op deze wijze de soeverein ervan weerhouden kon van zijn rechten gebruik te maken. De Dortse afgevaardigden C. de Gijsselaar die bij patriottische gelegenheden vaker het voortouw nam en O. Gevaerts besloten dit niet op zich te laten zitten.

Om vier uur 's middags na afloop van de vergadering (in de huidige Eerste Kamerzaal) traden zij naar buiten, vastbesloten het volk te laten zien dat zij en niet de stadhouder de ware majesteit bezaten. In de menigte bevond zich een groot aantal bekende leden van het Oranjevrijkorps. Toen de paarden in de richting van de Stadhouderspoort werden gewend, zwol het rumoer aan. Plotseling sprong een opgewonden man naar voren en greep de paarden bij het tuig met de bedoeling ze tot stilstand te brengen. De drossaard reageerde direct en arresteerde met een vijftal van zijn rakkers de onverlaat. Een enkeling trok nog een mes of sabel maar de aanblik van aanstormende wachters deed allen ogenblikkelijk de moed in de schoenen zinken. Tandenknaarsend zagen de Oranjevrijkorpsleden toe hoe die gehate pruiken de stadhouder voor de zoveelste maal vernederden door ongestoord van diens poort gebruik te maken.

De arrestant - François Mourand, pruikenmaker van een kamerheer van Willem V - beweerde dat hij de paarden tot staan had willen brengen omdat een gestruikelde vrouw uit de menigte onder de hoeven verpletterd dreigde te worden. Dat was een uitvlucht en zo werd het ook opgevat. Toen bekend werd dat Mourand lid was van het Haagse Oranjevrijkorps, dat de afkeer van Statenleden nooit onder stoelen of banken had gestoken, twijfelde eigenlijk niemand meer aan zijn schuld. Harris schreeuwt het bijna uit: 'Never was a plan so ill combined, or so ill-executed. There is no doubt but this unfortunate hair-dresser will be condemned to die ... to revenge this daring attack in their rights as Sovereigns of the Province'.³² Of er werkelijk sprake is geweest van een plan valt te betwijfelen. Tijdgenoten namen zonder meer aan dat het Oranjevrijkorps een complot gesmeed had,

maar nog tot na de omwenteling van 1787 bleven de meest vooraanstaande vrijkorpsleiders dit ontkennen.

De echtgenote van Mourand, die met zes kinderen en zwanger van een zevende onverzorgd achter zou blijven, liet zich per koets naar alle betrokken hoogwaardigheidsbekleders brengen om genade af te smeken maar zij kreeg nergens gehoor.

Op 24 maart, precies een week na de aanslag, werd Mourand 's morgens vroeg uit de Gevangenpoort naar het Binnenhof gebracht. Daar was een schavot getimmerd waarop de straf ten uitvoer gebracht zou worden. Uitgebreide veiligheidsmaatregelen moesten een bevrijdingsactie van bijvoorbeeld het Oranjevrijkorps voorkomen. Maar het zou niet tot nieuwe ongeregeligheden komen. Door persoonlijke tussenkomst van De Gijselaar en Gevaerts werd het doodvonnis op beschuldiging van majesteitsschennis vlak voor de tenuitvoerlegging omgezet in levenslange opsluiting. Ten teken van de onaantastbaarheid van hun macht en wellicht ook ter voorkoming van een mogelijk martelaarschap had de soevereinen genade voor recht laten gelden.

Zogenaamd voor zijn eigen veiligheid werd Mourand overgebracht naar een gevangenis te Gouda waar hij van zijn levenslang slechts anderhalf jaar zou zitten. Op 29 september 1787, tien dagen na het herstel van Oranje, juichte een grote menigte Hagenaars Mourand, vergezeld van zijn vrouw en enige vrienden en gezeten op een open wagen, als een held toe.³³

Oranjegezindheid

De Staten probeerden direct na het incident door een voorbeeld te stellen voor eens en altijd een einde te maken aan de uitingen van Oranjegezindheid. Het Oranjevrijkorps, dat de meest opvallende vertegenwoordiger van de Haagse prinsgezindheid was, moest verboden worden. Het voorzichtige maar overwegend Oranjegezinde Haagse stadsbestuur had zelf geen stem in de Staten van Holland en derhalve ook geen invloed op de provinciale rechters. Tevens voerde de Haagse schepenrechtbank regelmatig strijd met het Hof van Holland over de jurisdictie in de stad. Het Hof was namelijk bevoegd op de zogenaamde Hofgrond, het gebied rond het Binnenhof, en het was niet altijd even

duidelijk wie recht moest spreken. Bovendien was het Hof van Holland de rechtbank waar Hagensaars in beroep konden gaan. Deden de stadsregenten niet wat de heren Hoogmogenden verlangden dan konden de laatsten het de Hagensaars op allerlei terreinen zeer lastig maken.³⁴ Het incident met Mourand was een Hofzaak maar een verbod van de exercities van het Oranjevrijkorps viel onder de bevoegdheid van de Haagse schepenenrechtbank. Deze kreeg het verzoek van Gecommitteerde Raden 'om zonder eenig verzuim aanstonds de noodige middelen in het werk te stellen tot finaaale en meest efficacieuse vernietiging van het zogenaamd Excercitiegenootschap... uit hoofde van de reeds ontdekte verderfelijke raadslagen, die uit het zelve zijn voortgevloeid'. Met de Oranjegezindheid van de Haagse baljuw in gedachten eisten de Gecommitteerde Raden wel van alle maatregelen op de hoogte gehouden te worden. Het stadsbestuur wilde ook het patriottisch vrijkorps verbieden maar dat hoefde voor de Staten niet. De machtige Hollandse regenten kregen hun zin. Op 25 maart 1786 werd het Oranjevrijkorps inderdaad verboden. Twee dagen later zou men als bewijs de in beslag genomen administratie en het reglement naar Gecommitteerde Raden opsturen.³⁵

Harris klaagde dat de Oranjepartij waar hij zich zo voor inspande en waar zijn superieuren veel geld in staken, nu een gevoelige klap gekregen had: 'The people will be too closely watched over'.³⁶ Toch had hij het mis, de aanhangers van de prins lieten zich telkens opnieuw zien. Het verbod om Oranje of andere partijtekens te dragen moest regelmatig aangescherpt worden. De Statenleden raakten er een beetje gefrustreerd door. Ze lieten in juni 1786 zelfs goudsbloemen en peentjes uit het zicht verwijderen. Het patriottisch genootschap had het eveneens moeilijk. Zijn exercities konden wegens het gevaar voor ordeverstoring pas in september 1786 voor het eerst in het openbaar plaatsvinden. In de zomermaanden van dat jaar werden geüniformeerde leden nog regelmatig door Oranjegezinden bespot en achternagezet.³⁷ In november 1786 circuleerde er ondanks een verbod weer een adres. Deze keer ondertekend door 350 Haagse handelaars en winkeliers met het verzoek de prins in al zijn rechten te herstellen. Zij hadden hun nering na het vertrek van het hof in september 1785 danig zien teruglopen en hoopten zo hun eigen economisch herstel te bewerkstelligen.

In april en juni 1787 zouden nog twee adressen openlijk om de terugkeer van Oranje vragen. Maar liefst drie in de loop van 1787 opgerichte Oranjesociëteiten ondersteunden dit soort activiteiten.

Tot een bundeling van krachten kwam het echter niet, hoezeer figuren als G.K. van Hogendorp, W.G.F. Bentinck van Rhoon en de reeds eerder genoemde Harris daar ook naar streefden. Het ontbrak de Oranjepartij aan de machtsmiddelen, die de patriottenbeweging wel bezat. Pas in september 1787, toen ze over de kracht van het Pruisische leger kon beschikken, zou het door veel Hagenaars vurig verlangde herstel van Oranje plaatsvinden.

Noten

1. Resolutie van Baljuw, Schout, Burgemeesters, Schepenen en Vroedschappen, ook genaamd 'de Grote Wet' 30-12-1782, Gemeentearchief 's-Gravenhage (GA), Gemeente-secretarie - Oud Archief, inv. nr. 17, f. 131/132.
2. In de pamflettencatalogus van Knuttel komt men diverse scheldwoorden tegen die zowel door Oranjegezinden als patriotten gebruikt werden. Twee verklaringen geven een korte toelichting (K21928, K21686).
3. Resolutie 11-12-1782, GA, Gemeente-secretarie - Oud Archief, inv. nr. 17, f. 129. *Echt en omstandig bericht wegens het gesmeede dog mislukte oproer in 's Hage voorgevallen op vrijdag den 6 december 1782. Voorgesteld in een brief van een heer uit 's Hage aan zijn vriend in Amsterdam* (z.p., z.j.) 5, (Knuttel20314).
4. J. Smit, *Den Haag in den patriottentijd* ('s-Gravenhage 1916) 17.
5. Ibidem, 16.
6. Ibidem, 19; Resolutie 6-12-1782, GA, Gemeente-secretarie - Oud Archief, inv. nr. 17, f. 122-123; Notulen van de krijgsraad der Haagse schutterij 18-12-1782, GA, Gemeente-secretarie - Oud Archief, inv. nr. 5505, f. op datum.
7. Smit, *Patriottentijd*, 18; *Echt en omstandig bericht*, 6; *Echte missive van een deftig burger in 's-Gravenhage aan zijn neef...wegens het voorgevallene in 's Hage op Sint-Nicolaasavond* ('s-Gravenhage 1782) 2.

- wegens het voorgevallene in 's Hage op Sint-Nicolaasavond ('s-Gravenhage 1782) 2.
8. *Echtemissive*, 8.
 9. Anonieme brief in de *Post van den Neder-Rhyn* 2 (1782) 1069.
 10. J. en A. Romein, *Erflaters van onze beschaving; Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (11e druk; Amsterdam 1976) 559-560.
 11. *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken (NNJb)* 18 (1783) index; S. Schama, *Patriots and Liberators: Revolution in the Netherlands, 1780-1813* (New York 1977) 82.
 12. Smit, *Patriottentijd*, 33-34.
 13. *Ibidem*, 46-52.
 14. J.D. Hess, *Aanspraak aan alle welmenende Nederlanders en in het bijzonder aan mijne weleer geheimen en ook getrouwe correspondenten in de goede oranje zaak* (Den Haag 1788) 16; *NNJb* 20 (1785) 836.
 15. Resolutie 27 maart 1786, GA, Gemeente-secretarie - Oud Archief, inv. nr. 17, f. 211; In het register van de resoluties van Gecommitteerde Raden is niets terug te vinden van bijlagen waar de door de Haagse magistraat in beslag genomen administratie en trommels terecht gekomen zijn.
Het reglement en de notulen van diverse directievergaderingen van het patriottisch vrijkorps zijn bewaard gebleven tussen de ongeordende door W.G.F. Bentinck van Rhoon na 1787 in beslag genomen papieren. Deze zijn terecht gekomen in de Archieven van de gewestelijke besturen in de Bataafse en Franse tijd, 1795-1807 en de hiermee samenhangende commissies 1782-1802.
Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling inv. nr. 47, papieren Bentinck van Rhoon, f.2.
 16. Smit, *Patriottentijd*, 32.
 17. *NNJb* 20 (1785) 835; Anoniem dagboek 7 juni 1786, GA, bibliotheek, inv. nr. Ee 3, f. op datum.
 18. Anoniem dagboek 7 september 1786, GA, bibliotheek, inv. nr. Ee 3, f. op datum.
 19. *Aanspraken aan het Haagsche wapencorps, ten spreuke voerende Voor 't Vaderland, op de Koekamp, 21sten september 1786* (Den Haag 1786) 6, 8, 12.

20. *NNJb* 21 (1786) 1022.
21. Smit, *Patriottentijd* 36-37.
22. *NNJb* 20 (1785) 1072-1074.
23. Ibidem, 43; Geyl, *Patriottentijd*, 135.
24. Vier lijsten komen voor onderzoek in aanmerking:
 - a. *Alphabetische naamlijst van honoraire en exerceerende leden, uitgemaakt hebbende het vernietigde Oranjecorps in 's Hage onder bevel van de beruchte oproermakers Hess en Bauer (Den Haag 1786) (Knuttel 21604).*
 - b. *Naadere en origineele naamlijst der Exerceerende en Honoraire Leeden van het Oranje Corps, Opgerigt in 's Hage, met deszelfs Qualiteiten en Woonplaatsen. Onder den zinspreuk: Een burgerhart dat eendragt mint, is staats, stadhouders, en stadsgezint (Den Haag 1887) (Knuttel 21670).*
 - c. *Lyst der notabele veel vermogende Leeden, van het Majestueus Corps van Wapenhandel; ten zinspreuk voerende 'Voor 't Vaderland'; ter vereeuwiging van alle de navolgende ontzagelijke helden (Den Haag 1786/87) (Knuttel 21677).*
 - d. *Nieuwe Naamlijst der notabele en veelvermogende Keezen en Keezinnen, van het illuster corps van wapenhandel, ten zinspreuk voerende: 'Oorzaake der beroertens des vaderlands' (Den Haag 1787) (Knuttel 21676).*

Bij gebrek aan betere zijn de lijsten a en c voor dit onderzoek gebruikt. Zij gelden als minder onbetrouwbaar dan de lijsten b en d, alhoewel aan de objectiviteit van de makers van ieder van deze vier lijsten ernstig getwijfeld moet worden. Voor het trekken van algemene conclusies blijkt het nauwelijks verschil uit te maken of men uitgaat van de lijsten a en c of van b en d.

De indeling in beroepsgroepen waar gebruik van gemaakt is, is afkomstig uit J.J. van Manen en K. Vermeulen, 'Het lagere volk van Amsterdam in de strijd tussen patriotten en oranjegezinden, 1780-1800', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 6 (1980) 331-356.

25. W.W. van der Meulen, 'De beteekenis van de Haagsche opstootjes in den patriottentijd', *Jaarboek Die Haghe* (1909) 79-112, aldaar 103; P. Geyl, *De patriottenbeweging* (Amsterdam 1947) 89.

26. Smit, *Patriottentijd*, 23.
27. Resolutie 14 september 1785, Gemeente-secretarie - Oud Archief, inv. nr. 17, f. 173, 174; Crimineel Vonnis van Johanna Francina van de Broek 25-10-1785, GA, Crimineele Vonnissen te 's-Gravenhage 1781-1795, inv. nr. 110, f. op datum.
28. *Diaries and correspondence of James Harris...* II (Londen 1844) 142-149.
29. J.B.J.N. de van der Schueren, 'Het geschil over het commando van het garnizoen te 's-Gravenhage, 1785-1786', *Jaarboek Die Haghe* (1894) 68-84, aldaar 79-80.
30. *Verzameling van Staatsstukken, rakende de oproeren van 4 september 1784 en 17 maart 1786 in 's-Hage en het gevangen neemen van den Pruikemaker Mourand* (Amsterdam 1786) 39.
31. Smit, *Patriottentijd*, 29-30.
32. *Diaries and correspondece*, 191-192.
33. *NNJb* 21 (1786) 86, 190-193; *NNJb* 22 (1787) 4627-4628.
34. (De Haagse) *Ach lieve tijd* IV (Zwolle 1985) 90-91.
25. Resolutie 25 maart 1786, GA, Oud Archief, inv. nr. 17, f. 203-211.
36. *Diaries and correspondence*, 191.
37. Anoniem dagboek over het jaar 1786, 28 april, 11 mei, 26 mei, 13 juni, 16 juni, 21 juni, 23 juni, 29 juni, 30 juni, GA, bibliotheek, inv. nr. Ee3, f.1,2.